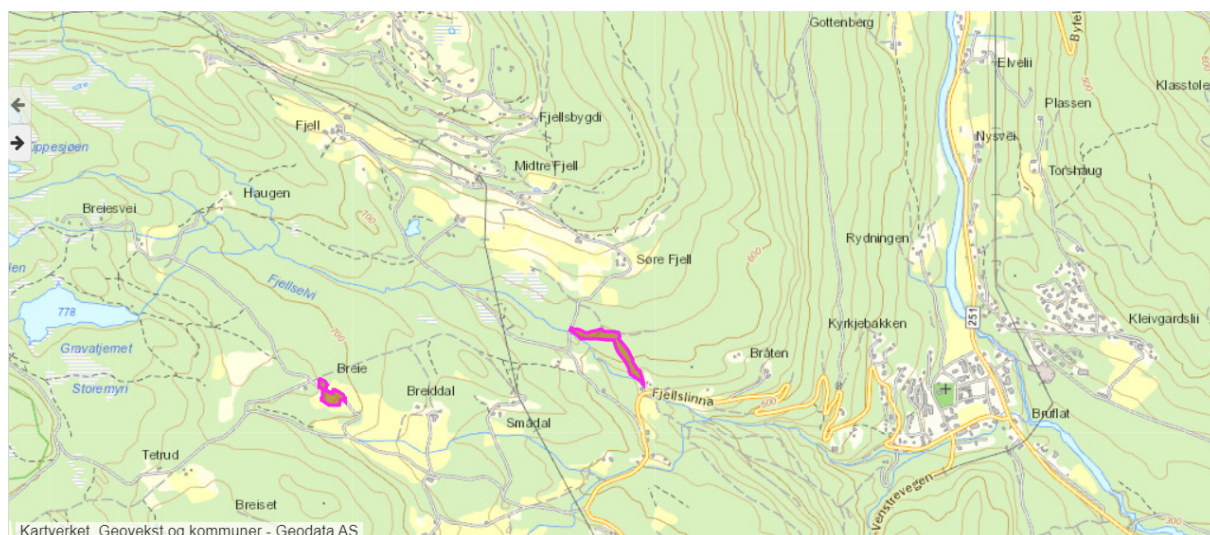
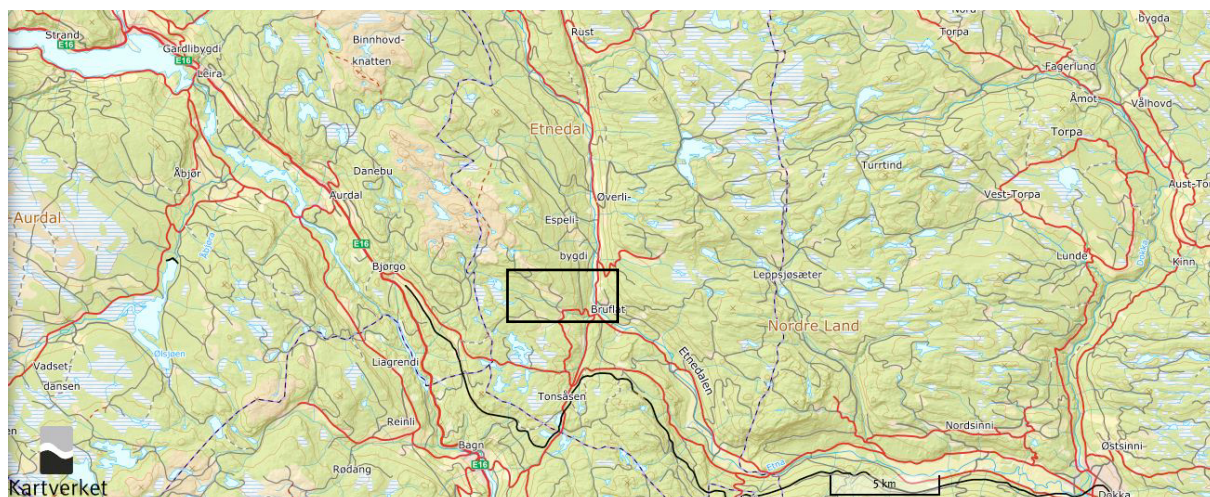

Kartlegging og dokumentasjon av Breie, gnr/bnr 136/1 m.fl.¹ i Etnedal kommune, del I

1. Beliggenhet og kort beskrivelse av fredningsobjektet

Breie gård ligger i Fjellsbygda i Etnedal kommune i Innlandet fylke. Fjellsbygda ligger åpen på et platå høyt oppe og vest for kommunesenteret Bruflat, som ligger nede i dalbunnen. Kongevegen gikk opp de bratte dalsidene, og der skogen slutter og bygda begynner, kommer Breie til syne. Gården ligger på rundt 700 m.o.h, med bredt utsyn over dalsiden og har et åpent landskap på nedsiden. Navnet "Breie" betyr brei eng, og den dyrkede marka ligger nært inntil tunet, på sørøstsiden. Tunet har to våningshus (gamlebygningen og gulbygningen), en driftsbygning, et stabbur og en utedo. Utenfor tunet ligger et saghus, og 1,4 km i luftlinje i østlig retning ligger et kraftanlegg som hører til gården.

Gårdstunet og saghus ligger innenfor felt markert med rosa til venstre, mens kraftverket med tilhørende tilførselsveit, dam og rørgatetrasé ligger i det markerte feltet midt på kartet.

¹ +bnr. 5, 6, 7, 8, 10, 11. Gardskart.nibio.no

Breie er en god representant som skoggård i innlandet og har både skog- og jordarealer. Gården ligger i et høyereliggende skog- og myrlandskap.² Vegetasjonen domineres av fattige skogtyper, som blant annet småbregnegranskog og blåbærgranskog. Etnedal har store skogsområder utenom jordbruksbygda i Fjellsbygda. Breie har i dag et areal på ca. 5000 dekar, der 3500 dekar utgjør produktiv skog og snaut 290 dekar innmark (hvorav 168 dekar er fulldyrka). Snaut 1100 dekar er «annet markslag», mens 160 dekar er bebygd areal³.

Breie sett fra sørøst. Foto: Dag Lindbråten, 2017

Bygningene på gården er preget av ulike stiler og byggeskikker som er tilført gjennom ulike perioder. Bygningene viser endringer i stil og byggeskikk gjennom et spenn på to hundre år. Gården ble fra midten av 1900-tallet drevet fra bureisingsbruket Breidal som ligger på nedsiden av gården, og Breie som gård var da ikke i ordinær drift og bruk. Bygningene fikk derfor stå urørte med sine særegne uttrykk fra de ulike epokene.

Det nyeste av de to våningshusene blir kalt gulbygningen. Huset ble oppført mellom 1923 og 1925 i tydelig jugendstil. Det er gjort få endringer av overflater i interiørene og i planløsningen. Lite er også endret på eksteriøret, med unntak av en glassveranda på sørsida som er fjernet. Huset ble bygd i én omgang og i én helhetlig stil, til forskjell fra det andre, eldste våningshuset («Gamlebygningen»), som står ved siden av. Gamlebygningen er av ukjent alder, og har spesielle konstruksjoner med spor etter mange endringer og ombygginger. Bygningen har i dag flere kjennetegn fra sveitserstilen.

² http://lager.biofokus.no/omraadebeskrivelser/Frivilligvern2014_Breiegaard.pdf

³ <https://gardskart.nibio.no/landbrukseiendom/0541/136/1/0>

Stabburet er laftet i to etasjer med delvis innkledd sval. Bygningen har et sjeldent og særegent uttrykk sammenliknet med andre stabbur i området, og flere trekk peker mot at det kan være bygd rundt 1700.

Driftsbygningen er oppført i 1897 i tungt bindingsverk. Den var opprinnelig en vinkelbygning, og bidro til å markere tunformen som et åpent firkanttun. Fløyen mot øst med stall og fjøs ble revet i 1982.

Utedoen har to rom med to doer i hvert avlukke. Bygningen har dører i rokokkostil, som er gjenbruk fra en annen bygning. Ifølge muntlige kilder, Gerd Breien, skal de være fra kirkestallene som stod på Bruflat.

Nord og vest for tunet ligger to saghus. Den eldste intakte gårdssaga ble oppført på midten av 1900-tallet. Det er spor etter en eldre gårdssag bakenfor denne. På 1970-80-taller ble det oppført en ny gårdssag beliggende på nedsiden av gården. Denne nyere saga inngår ikke som en del av fredningen. Antallet gårdssager på gården viser hvor viktig skogen har vært som ressurs.

Breie har også et eget elektrisitetsverk; Breie lysverk, som stod ferdig i 1921-22. Kraftverket var i drift til 1957, og har fremdeles inventaret og interiøret nokså intakt. Til anlegget hører veit, dam og fall som også ligger innenfor fredningsområdet. Tidlig deltagelse i den tekniske utviklingen, innen vannkraftverk og sagbruk vurderes til å være en vesentlig del av historien til Breie. Gården var tidlig selvforsynt med egen strøm, og forsynte også resten av grenda i pionertiden til de første vannkraftverkene.

2. Kulturhistorisk kontekst

I Etnedal kommune er det kun Lunde bru som er vedtaksfredet. Kongevegen passerer denne brua på vei videre vestover. Bruflat kirke er statlig listeført. Utover dette er det kun vern gjennom reguleringsplaner som sikrer vern av nyere tids kulturminner i Etnedal. Bygningene på Breie blir dermed de første fredete bygningene i Etnedal kommune.

Arkeologi

Ca. en kilometer vest for tunet på gården, rett nord for Gravatjernet, finner man flere arkeologiske lokaliteter, blant annet to mulige dyregraver og blestergroper. Det er også gjort funn av jernslag i dette området. Ut fra LIDAR (flybåren laserskanning) ser det ut til å ligge flere mulige kullgroper/ fangstgroper rundt gården. I 1912 ble det funnet en flintdolk fra yngre steinalder nordøst for Breie. I tillegg til dette er det også stedfestet andre automatisk fredete kulturminner som røyser og fangstlokaliteter på naboeiendommer til Breie. Disse lokalitetene og funnene sier noe om at det har vært menneskelig aktivitet i området langt tilbake i tid.

Tekniske kulturminner på Breie

Breie lysverk er det første kraftverket i tidligere Oppland som blir fredet. Fra før er Nedre Vinstra kraftverk statlig listeført. Sistnevnte ble oppført etter andre verdenskrig, og er derfor både nyere og mer moderne. Anlegget er også større, og således annerledes enn lysverket på Breie.

Tidlig på 1900-tallet var det mange små, private anlegg som utgjorde mesteparten av strømproduksjonen i Norge.⁴ Ifølge en statlig liste i 1946 var Breie gård nummer tre til å etablere seg som strømprodusent i Etnedal Herred. Først ut var Tonsåsen Sanatorium i 1898, deretter Hellefossen på Hovde, oppstrøms for Lundebrua, etablert i 1913, så kom kraftverket på Breie, og deretter kraftverket på Røstø gård.

Veita til Breie kraftverk var smal og grunn, og det var ofte problemer om vinteren da veita ofte frøs til eller kjøvde. Da leverte kraftverket kun elektrisitet til belysning. For å unngå at brukerne ikke brukte strøm til annet enn belysning ble alle andre elektriske apparater plombert om høsten.

Breie lysverk ble nedlagt i 1957 etter 35 års drift. Ser man Breie i sammenheng med Hovde kraftverk, som ligger sørvest for Bruflat ved Etna, er Breie et meget godt bevart anlegg.

Det var gårdbruker O.T. Wold på Breie som sto for byggingen av kraftverket. Sønnen Olav Breien hadde teknisk utdanning fra Oslo og var byggeleder. Gården kjøpte fallrett og kraftverkstomta på grunnen til Sør-Fjell.

Kraftverket er ikke det eneste tekniske kulturminnet på Breie. Nord for gårdstunet står en gårdssag fra tidlig 1900-tallet med utstyr som er relativt intakt (men ikke operativt). Det er også spor etter en eldre sag bakenfor denne, i form av noen steiner. Det har tidligere vært en vandreven sag knyttet til gården. På nedsiden av gården står den nyeste saga, bygd på 1970-80-tallet. At det har vært så vidt mange sager på Breie må sees i sammenheng med at gården er en skogeiendom, der tømmer har vært en viktig del av ressursgrunnlaget.

Kraftverket og gårdssaga er derfor deler av en historie om utnytting av naturressurser og sterk interesse for tekniske løsninger i arbeidet for å livnære seg på gården.

⁴ Utbygd vannkraft i Norge, s. 6.

Det har også vært smie på Breie. Da Kongevegen gikk forbi gården var smia nødvendig for å kunne gjøre det pålagte arbeidet langs vegen og for vedlikehold av hesteutstyr.

Husmannsplasser

Breie hadde i en periode flere husmannsplasser, på det meste seks stykker i perioden mellom 1840 og 1870. På midten av 1800-tallet var det en enorm vekst i antallet husmannsplasser og i de nedre delene av Etnedal var det flere husmenn enn gårdbrukere. I dag er få av plassene bevart. Det var i første halvdel av 1800-tallet en stor befolkningsøkning i Etnedal, og Fjellsbygda økte fra 91 til 191 personer i perioden 1801-1861.

Husmannsplassene til Breie er ikke omfattet av fredningen, selv om de ligger som mer eller mindre synlige minner på eiendommen. Husmannsplasser har både vært delt fra gården og kjøpt tilbake.

Seter / Støl

Breie har tidligere hatt støl i bygdeallmenningen (Breistølen, som ligger helt øst i midtre del av kommunen), men den ble solgt fra Breie tidlig på 1800-tallet.⁵

Gården hadde, og har fortsatt, såpass store arealer og mye utmark, at behovet for separat støl ikke var tilstede på samme måte som for mindre gårder. På sommeren ble buskapen tatt med til området ved Heggeslette (lengst nordvest på eiendommen), hvor de beitet på dagtid, og det kan ha vært enkle bygninger der for melking.⁶

Skogsdrift

For en skogeiendom som Breie har vilkårene for skogsdrift hatt betydning for hvordan bygningene er oppført og for hva slags stand de har vært i. Skogen har vært en viktig ressurs for gårdsdrifta, både på Breie og i Etnedal for øvrig. 74 % av kommunens areal er bevokst med skog. Sagbruksindustrien utviklet seg raskt på 1600-tallet. Etter 1812 var det nedgangstid for sagbrukene, men i 1842 endret England importrestriksjonene, noe som gav økt trelasthandel og dermed økt aktivitet i bygdene. Fra 1860 ble sagbruksprivilegiene opphevet og høvleriindustrien vokste fram. Dette ga høyere tømmerpriser og bedre vilkår. Også inn på 1900-tallet fortsatte skogbruk og skogsindustri å være viktige næringer.⁷ Tømmeret i Etnedal ble fløtet i Etna, og det var rekordlevering av tømmer i 1921.⁸ Det er naturlig å anta at også Breies skogsdrift var påvirket av disse nasjonale og internasjonale konjunktursvingningene.

Ferdsel

Fra Høljerast til Bruflat fulgte Kongevegen Etna, og gikk blant annet over Lundebrua. Ved Bruflat svinger vegen og går over åsen mot Aurdal, der den kommer igjen ved Tonsbakken. Herfra går veien gjennom Valdres over Filefjell, til Lærdal og derfra til Bergen. Kongevegen var hovedvegen til Breie frem til gården etablerte ny gårdsveg i 1907. I dag er Kongevegen som går forbi Breie tilrettelagt med skilting.

Det skal ha vært skystasjon på Breie allerede i 1757. Den bergenske kongeveg går tilbake til før 1700-tallet da vegen fra Christiania gikk over Hadeland til Etnedal og deretter over fjellet til Bergen. På slutten av 1700-tallet ble det bestemt å legge om kongevegen lengst sør

⁵ Gard og bygd i Etnedal C s. 129

⁶ Opplysninger fra Inger Toril Holte Breien på telefon 22.11.2019

⁷ https://snl.no/Skogbruk_i_Norge

⁸ Gard og bygd i Etnedal A s. 187. Kilde EK 1099

i Valdres, og den nye vegen ble lagt forbi gårdene Lunde, Blåflat (i Bruflat) og Breie. I 1861 ble en ny hovedveg over Tonsåsen, Tonsålinna (RV 33), bygd. Den gamle vegen gjennom Fjellsbygda ble da lagt ned.⁹ Breie har altså hatt sentral beliggenhet, og i en periode hatt oppgaver knyttet til ferdsele. Om dette har hatt noe direkte å si for bygningene som står i dag er usikkert.

Utsnitt av "Kart over det Walderske Nationale Musketer Corpses Distrikt Oppland", ca. år 1800.¹⁰

⁹ S. 147 <http://www.nb.no/nbsok/nb/ec96b0361b537c1ce90e2fec307033a3?index=1#149> På gamle vegar i Valdres: Vegbygging, vegvedlikehald og vegstyring i Valdres fram til slutten av 1800-talet. Harald Hvattum 1993. Valdres forlag og Valdres folkemuseum.

¹⁰ http://kartverket.no/Kart/Historiske-kart/Historiske-kart-galleri/historiske-kart---detaljer/?kartid=norge090_70-a_1800

3. Historikk

Det har trolig vært bosetting på Breie fra 600-700-tallet e.Kr., men svartedauden førte til at det ble folketomt i en lengre periode. Gården ble på ny ryddet og tatt i bruk på slutten på 1500-tallet, og var krongods fram til 1695 da den siste leilendingen fikk kjøpe.

I 1832 ble Breie kjøpt av nåværende eier sin tippoldefar, Engebret Syverson Tollevshaugen, med kona Guri Gundersdotter. Tre av barna etter Engebret tok over gården etter hverandre. Det tredje barnet etter Engebret som tok over gården var datteren Gjertrud Engebretsdotter og hennes ektemann Ole Tommasson Vold. De hadde gården lenge, fra 1891¹¹ til 1938, og i deres tid foregikk det mye på gården, noe en kan se spor etter på gården i dag.

Skolen for Breien skolekrets holdt til på Breie i perioden 1892 til 1913, da det nye skolehuset i Breienkretsen ble tatt i bruk. Frem til da leide kommunen skolerom på Breie, antageligvis i bygningen der gulbygningen står nå. Dette bekreftes også av folketellingen for 1910, da det bodde ei folkeskolelærerinne midlertidig på gården.

Kraftverket ble bygd av gårdeier Ole Tommasson Wold og sønnen Olav. De bygde også låven, og satte sannsynligvis opp glassverandaen på gamlebygningen og bygde den karakteristiske gulbygningen. Ole Tommasson Wold og Gjertrud Engebretsdotter levde begge til 1948. I 1938 tok sønnen Olav Breien og kona Ingrid, født Kolsrud, over gården sammen med yngre bror Arne Breien. I Norske Gardsbruk fra 1950 opplyses det at Breie har to hester, 12 kyr, en okse, fire ungdyr, tre griser, ti sauer og 15 høns.¹² Olav Breien var kjent for å være driftig og oppfinnsom, men gikk bort allerede i 1951, kun 53 år gammel. Etter Olavs døde, skjedde det lite på Breie. Enka Ingrid ble boende på gården frem til hun flyttet til aldershjem på 1980-tallet. Etter dette hadde etterkommerne etter Olav og Ingrid Breie gården som feriested, frem til dagens eiere bosatte seg der på 2000-tallet.

Breiesleiren

Heimefrontsleiren Breiesleiren ligger på en kolle ovenfor Bergatjedne på Tonsåsen. Leiren består av tre enkle hytter som ble bygd for å huse motstandsfolk vinteren 1944–45. På det meste bodde det 25 personer i de små hyttene, blant annet åtte russiske krigsfanger som lærte seg å gå på ski slik at de kunne flykte over grensa til Sverige. Beboerne på Breie hjalp til med forsyninger og transport for leiren. Arne og Gunnar Breien sørget for melk og poteter. Olav Breien og Jørgen Fauske bidro med biltransport.¹³ Etnedal historielag har gjort mye for å sikre leiren og har gitt ut et hefte med historier om stedet.¹⁴

¹¹ Panteboka nr. 20 s. 176: <https://media.digitalarkivet.no/view/10369/178>

¹² <http://www.nb.no/nbsok/nb/c5d8619a30ec09721410f53d27761b8d?index=1#119>

¹³ Beretningen om Breiesleiren, Etnedal historielag, skrift nr. 6. s. 6.

¹⁴ "Fagplan_Kulturvern_OFK" Innspel frå kommunane (Valdres) s. 3)

Det gamle veifaret opp mot Breie, fotografert slutten av 1800-tallet. Kongevegen ble benyttet som gårdsveg frem til dagens vegtrase ble etablert. På bildet kan det se ut til at det er lagt ny fliskledning på gamlebygningens østvegg.¹⁵

Breie sett fra sør. Bildet er tatt før gulbygningen ble oppført, og et eldre våningshus står på samme sted.¹⁶

Foto fra 1912. Gammelbygningen til venstre. Sidefløy av låven med stall og fjøs er med på bildet, denne er senere revet.¹⁷

Selv om det står «Gaarden Østbjørg, Tonsaasen» på fotografiet så viser bildet Breie gård. Foto: A.B. Wilse 1912¹⁸

¹⁵ Gard og bygd i Etnedal C, s. 128

¹⁶ Foto tilsendt av Tonsåsen sanatorium

¹⁷ Gard og bygd i Etnedal C, s. 131

¹⁸ <https://www.nb.no/items/cf34f5a340050965f38a345de093ebe5?page=0>

Bilde fra Norske gardsbruk utgitt 1950. Gårdstunet sett fra vest.¹⁹

¹⁹ Norske gardsbruk: Oppland 1: Valdres (utgitt 1950)

4. Beskrivelse av fredningsobjektet

Gulbygning ID 216786-1 (Hovedbygning)

Gulbygningen ble oppført i 1923-1925. Den erstattet da et eldre våningshus som tidligere stod på denne plasseringen i tunet.²⁰

Bygningen er oppført med tydelige trekk fra jugendstilen. Jugendstilen hadde sitt utspring i Frankrike og Tyskland, og representerte et oppgjør med historismen på slutten av 1800-tallet. I historismen hadde man kopiert uttrykk fra tidligere epoker, slik som gotikk, renessanse og barokk, og man søkte nå i stedet etter nye og lettere impulser for å møte den nye tidsalderen med et formspråk som var tilpasset det moderne industrisamfunnets behov. Bygningene skulle vise hvilke materialer de var laget av, og konstruksjonene skulle være fullt synlige. Bygningene ble gjerne utsmykket med strukturtilpasset dekor. Jugenduttrykket i arkitekturen er lett gjenkjennelig, og ellipseformede halvsirkler og buer, figurative bygningsdetaljer som blomster, dyreformer og menneskemasker går igjen. Bygningene har gjerne rikt utformede vinduer, ofte med et stort og åpent vindusparti nederst og smårutete vindusfelter øverst. Fasadene er mange steder formet som en todimensjonal, ornamental flate. Det var svært kostbart å oppføre bygninger i jugendstil med stilartens avanserte dekor og mange arkitektoniske detaljer, og stilarten var gjerne forbeholdt samfunnets pengesterke. Rene jugendbygninger er ofte oppført i mur, med stilartens hovedtrekk med asymmetri, avrundede bygningsdetaljer og svungne linjer. Den norske jugendstilen har mye til felles med den tysk-østerrikske.

Kjernetiden for jugendstilen i Norge var mellom 1890-1920, men var fortsatt populær utover 1920-tallet. Stilen skilte seg fra foregående stilperioder, og fikk liten betydning for det brede lag i folket. Det ble utviklet en lettere variant av stilarten; «byggmesterjugend», som ble brukt på en del villabebyggelse i tre. Jugendstilen var likevel sett på som en urban og intellektuell overklassestil, som fikk prege større anlegg som ble oppført av velstående eiere. Konteksten for gulbygningen på Breie kan derfor synes spesiell nettopp på grunn av dette, men valg av stilart for bygningen underbygges av datidens eieres optimisme og vilje til å søke etter nye impulser. Dette kan også sees i sammenheng med opprettelsen av kraftverket, og et ønske om nye måter å løse sine behov på.

Karakteristisk for jugendstilen var de bleke fargene, ofte satt sammen nesten uten kontrastvirkninger. Blek gul-beige var mye brukt, også lys grå-hvit, blek oliven og blek grågrønn.²¹ Nettopp disse fargene er brukt på gulbygningen på Breie. Bygningen kjennetegnes av et fremtredende mansardtakk med svai mot gesimsen. Vinduene er skiftet, men har fremdeles preg av jugendstilen med smårutete vinduer i de øvre rammene. De gamle vinduene ligger lagret. På loftet er det opprinnelige vinduer med buede overstykker. Bygningen har i dag en glassveranda mot tunet, som fungerer som inngangsparti. Den hadde opprinnelig også en glassveranda mot hagen. I branntaksten fra 1933 opplyses det at det var innelukket veranda på begge langsiden, oppført i to etasjer, hver 4.20 x 2 m og 5.70 m høye. Dette tyder på at verandaene var tilnærmet like. I takst fra 1954 virker det som om bare én veranda var igjen. Det beskrives da også en kjøkkeninngang i bislaget. I taksten fra 1933 virker det som om det også var spiskammers i bislaget. Det er kjeller under hele

²⁰ ifg. Bygdeboka s. 131.

²¹ Gamle trehus s. 389.

bygningen, delt i tre rom. I taksten fra 1933 opplyses det at det var innlagt elektrisk lys og springvann i begge etasjer. Taktekkinga opplyses til å være lokal tungeskifer.

Gulbygningens vestfasade. Foto: Inger Toril Holte Breien.

Gulbygningens østfasade. Foto: OFK, 2010

Gulbygningens sørfasade. Foto: OFK, 2017

Gulbygningens nordfasade. Foto: OFK, 2017

Gamlebygningen ID 216786-2 (Bygning)

Gamlebygningen er det eldste av de to våningshusene på Breie og viser en endringshistorikk i byggeskikken, gjennom både håndverksteknikker, materialbruk og fargebruk fra sent 1700-tall og frem til og med sveitserstilen. Bygningen ble i takst fra 1933 omtalt som føderådsbygning.

Bygningen er en tre-roms, laftet bygning i to fulle etasjer. Den har gjennomgått flere ombygginger, og det var antagelig en omfattende ombygging i 1880-årene. Det er ved denne ombyggingen brukt en mengde forskjellige gjenbruksmaterialer fra ulike epoker. På et takbord er det risset inn 1883. Ombyggingen er ifølge Høgnes og Tvenge²² gjennomført på en særlig hensynsløs og lite gjennomtenkt framgangsmåte, da det ikke ble tatt hensyn til gamle skader og bygningsfysikk i bygningen. Endringene er imidlertid viktige særtrekk ved bygningen. Ved ombyggingen i 1880-årene ble det ifølge rapporten til Høgnes og Tvenge laftet fire omfar ekstra på andre etasje, og i røstene ble det brukt gjenbrukstømmer. Tapetet som er funnet på disse stakkene er trolig produsert mellom 1847-50²³.

Lafteteknikken som er brukt i bygningen er en type barkelaft, som gjerne kalles «rævsakorlaft». Novendene er åttekantede. Alle gjennomgående stokker på langveggene er skjøtt i nærheten av laftet mellom stue og kjøkken. Under ombyggingen rundt 1880 kom det trolig på fire kvarv øverst på bygningen, som økte etasjehøyden i andre etasje. På disse stakkene er det brukt en slakere avfasing enn de ca. 45 grader som på resten, dette gjør at noen av novene får et sekskantet snitt. Vegg-tømmeret er meddratt på hverandre med øksehogde meddrag med en bredde på mellom 5 og 10 cm. Det er brukt husmose i meddragene. Tømmeret er av middels til god kvalitet. Det er bare i røstene at det er klare tegn på gjenbruk. Svalen er oppført i grovt sammentappa bindingsverk i 5" x 5".

Østveggen har rester av kledning med hølva flis, med en lengde på ca. 70 cm. Flisa er spikret med tynn trådspiker. Flisa som kledning kom sannsynligvis ved ombyggingen i 1880-årene, da bygningen også fikk nye vinduer. På fotografi fra slutten av 1800-tallet er flisa lys. De øvrige veggene har ikke tegn på at de har vært kledd. Det er også på 1880-tallet bygningen får sine utpregede sveitserdetaljer, som utskårne vindskier, og veranda i to etasjer (som seinere er blitt glasset inn).

Vinduene er tofagsvinduer med tre ruter i hvert fag. De øverste sprossene er bredere enn de nederste og kan være laget slik for å illudere et krysspostvindu. Opprinnelig har nok vinduene vært lavere enn de som sitter i bygningen i dag. Utvendig har vinduer og omramminger vært malt gule, men i dag er det kun spor og rester etter denne malingen. Ytterveggene i tømmer ser ikke ut til å ha vært malt, men på grunn av værslitasje kan man ikke si dette med sikkerhet. På svalen ser en rester etter gul komposisjonsmaling oppunder takskjegget.

Innvendig i gamlebygningen er det brukt sand- og linoljebasert fugekitt inn mot meddrag og laft i begge etasjer. Tømmeret i første etasje har ifølge rapport av Høgnes og Tvenge vært eksponert, glattskurt og nedsota over tid. Det er også noen skriblerier og riss enkelte steder. Mye tyder på at tømmeret under tapetlagene i andre etasje ikke har vært eksponert,

²² Rapport av Hans Westend Høgnes og Terje Tvenge, mai 2013: «Gamlebygningen på Breie Gnr. 136 Bnr. 11 Etnedal, Oppland – Oppmåling og dokumentasjon»

²³ Rapport nr. 9/2017 fra Vel Bevart!: «B.145. Etnedal. Breie. Gamlebygningen. G.I36/B.11 – Datering og klassifisering av tapeter»

tømmeret er her trehvitt og grovtelja. Det ser ut til at veggene i andre etasje har vært tapetsert fra begynnelsen. Dateringen av tapetet basert på materialer, fargebruk og uttrykk sier derfor noe om når bygningen ble bygget om til en toetasjes bygning. Under tapetet er det lagt strie. De underste tapetene er datert til 1870-75, med unntak av ett, som trolig er fra 1885-1900 (se fotnote 18).

Takkonstruksjonen består av sperretak med skråavstiving ned på undergurt. Undergurten inngår i et krysslågt bjelkelag i dekket mellom andre etasje og loft. Taktekkinga er med tradisjonell valdresskifer, skantestein, lagt rett på liggende taktro. Troa består av en stor andel gjenbruksmaterialer. For å bære troa i de utvendige hjørnene av taket, er det lagt inn hjørnesperre. Over svalen er takkonstruksjonen et rent sperretak.

Første etasje har en stor stue mot øst, kjøkken på midten og to kammerer samt spiskammer i vest-enden. Kjøkkenet har opprinnelig vært delt med en lettvegg mellom grue og kammerer, slik at det også har vært et kammerer midt på mot sør, med to vinduer. Det virker som inndelingen var slik ved takseringen i 1933. De to kammererene i vest har begge dør inn fra kjøkkenet. Fra det ene kammeret kommer man inn til spiskammeret. Planløsningen er utradisjonell i form av kammererens beliggenhet, noe som kan tyde på at denne delen av bygningen er fra 1700-tallet. I 1933 hadde bygningen én peisepipe og fem ovner samt komfyr. Det er kjeller under hele bygningen. Den er delt i to rom, og den søndre delen har full høyde.

Svalgangen kom sannsynligvis til i 1880-årene og ble da bygd som en åpen sval i to etasjer. Denne er å se på et foto fra 1912. Taksten fra 1933 beskriver da verandaen som innelukket, så det må være i tidsrommet mellom 1912 og 1933 at verandaen er blitt glasset inn.

Gamlebygningens nordfasade. Foto: OFK, 2010

Gamlebygningens vestfasade. Foto: OFK, 2010

Gamlebygningens sørfasade. Foto: OFK, 2010

Gamlebygningens østfasade, med rester etter flisledning. Foto: OFK, 2010

Låve ID 216786-3

Enhetslåver ble vanlige fra slutten av 1800-tallet. Slike driftsbygninger samlet flere funksjoner under ett tak og man slapp derfor flere bygninger for ulike dyreslag og fôr. Låven var et moderne framskritt i gårdsdriften som effektiviserte arbeidet vesentlig. Driftsbygningen på Breie ble oppført i 1897 i tungt bindingsverk. Den var opprinnelig en vinkelbygning med fjøs og stall (på sørsida, retning gamlebygningen). Før denne driftsbygningen var det flere bygninger på gården enn i dag. I odelstakst fra 1837 var det i tillegg til to hovedbygninger et gammelt eldhus, ei badstue, ei smie, et bryggerhus, ei løe, en stall, et fjøs, et stabbur, fem engløer og ei flomkvern. I branntakst fra 1933 ble det skildret en utlåve i reisverk 500 meter fra resten av bygningene på gården. I 1933 var nordre fløy (hovedfløya som står i dag) på låven 22,8 m lang. I 1954 var hovedfløya 30 m lang. I 1933 var søndre fløy (sidefløy) 21 m lang og i 1954 12,5 m. Det ser ut til at eierne i tiden mellom disse takstene har bygd på hovedfløya og kortet inn sidefløya. Resten av sidefløya/fjøsdelen ble revet i 1980 på grunn av dårlig teknisk tilstand. Fjøset var på rivningstidspunktet ikke laftet. Låven har kjøring med høynedkast på hver side i hele lengden. I 1933 var taket tekket med flis, og i 1954 var ca. 20,6 m av hovedfløya tekket med flis mens resten av bygningen hadde fått bølgeblekketak. I dag har hele taket bølgeblekk. Låven har tømmermannskledning med profiler i kantene på overliggeren. Det var lagt inn strøm i driftsbygningen da taksering ble gjort i 1933.

Vestre og nordre fasade. Foto: Dag Lindbråten, 2017

Nordfasade. Foto: Dag Lindbråten, 2017

Nordre og østre fasade. Foto: Dag Lindbråten, 2017

Østre og søndre fasade. Låven gikk tidligere ut i vinkel fra gavlen. Foto: Dag Lindbråten, 2017

Vestfasade. Både denne og sørfasaden har romanske rundbuevinduer. Foto: Dag Lindbråten, 2017

Sørfasade. Foto: Dag Lindbråten, 2017

Stabbur ID 216786-4

Stabburet har et sjeldent uttrykk og flere alderdommelige trekk som peker mot at det kan være bygd rundt 1700. Stabburet er oppført i to etasjer med innkledd sval i første etasje. Stabburet er laftet av gran, og noe av tømmeret er gjenbruksmaterialer.

Svalen kler inn første etasje på inngangssida, og er om lag 60 cm smalere enn i andre etasje. Stabburet fikk antagelig sval tidlig eller samtidig med at det ble reist, da veggen bak virker lite påvirket av vær og vind. Ytterkledningen på østsiden er nyere. Noe av kledningen er skjært på oppgangssag og noe er skjært på sagstilling. Taket er tekt med hogd skifer i varierende størrelser. Noen av hellene er formet med skifersaks og noen er hogd med skanteøks (som ble brukt før storindustrien tok over skiferproduksjonen). Størsteparten av skiferen er i bra stand. Skiferen er lagt rett på troa. Stabburet står på høye stabber i bakkant, og på laftesteiner i fronten.

Stabburet har antagelig vært tatt ned og ombygd en gang, da mye tyder på at veggene innvendig er teljet etter at bua var laftet, opp og stokkene er nummererte med hakk. Det er videre spor som tyder på at røstet kan ha vært snudd. Det er relativt sjelden at røstet står i den retningen på inngangspartiet som på dette stabburet.

Sørfasade. Foto: Slidre Bygg & Prosjektering AS, 2018

Søndre og østre fasade. Foto: Slidre Bygg & Prosjektering AS, 2018

Østfasade. Foto: Slidre Bygg & Prosjektering AS, 2018

Østre og nordre fasade. Foto: Slidre Bygg & Prosjektering AS, 2018

Nordfasade. Foto: Slidre Bygg & Prosjektering AS, 2018

Nordre og vestre fasade. Foto: Slidre Bygg & Prosjektering AS, 2018

Gårdssag ID 216786-7

Gårdssaga er ifølge muntlige kilde, Ola Breien, oppført i forbindelse med at man skulle sette opp gulbygningen. Materialer til gulbygningen er ifølge ham saget og høvlet på denne saga. Denne saga ble drevet med strøm fra kraftverket. Saghuset kollapset under store snømengder på slutten av 1970-tallet. Fundamenter og gulv ble gjenbrukt, mens vegger og tak er nye. Saghuset fra 1920-tallet var tekket med stor hanskebakskifer, denne ligger lagret bak saghuset. Tuftene etter en oppgangssag som var i bruk før en fikk ny, elektrisk drevet sag på 1920-tallet, ligger ved «Gammelsagbekken», . På 1970-80-taller ble det oppført en ny gårdssag beliggende på nedsiden av gården. Denne nyere saga inngår ikke som en del av fredningen.

De ulike gårdssagene på Breie opp gjennom historien viser hvor viktig skogen har vært som ressursgrunnlag for gårdsdrifta.

Søndre og østre fasade. Felt for tømmerinntak er panelt. Foto: Dag Lindbråten, 2017

Søndre og vestre fasade. Foto: Dag Lindbråten, 2017

Vestfasade. Foto: Dag Lindbråten, 2017

Vestre og nordre fasade. Deler av bygningen står på pilarer. Foto: Dag Lindbråten, 2017

Utedo ID 216786-5

Utedoen består av to «båser» som hver har to seter. Den har to flotte dører i rokokkostil som sannsynligvis er fra 1700-tallet, og ifølge muntlige kilder, Gerd Breien, er dørene fra kirkestallene på Bruflat som er revet. Det er et overlysvindu over dørene, som mangler glass. Det er spor etter at doen har vært malt med rød komposisjonsmaling utvendig. Pulltaket er tekket med bølgeblekk.

Nordfasade. Foto: Dag Lindbråten, 2017

Østfasade. Foto: Dag Lindbråten, 2017

Sørfasade. Foto: OFK

Vestfasade. Foto: Dag Lindbråten, 2017

Rokkкодørene kan være gjenbruk. Foto: OFK, 2017

Kraftverk ID 216786-6

Etnedølene var tidlig ute med å bruke vannkraft i elektrisitetsproduksjon. I 1898 stod det første verket i dalen ferdig. Det hørte til Tonsåsen Sanatorium.²⁴ Kraftverket Breie Lysverk ble satt i drift i 1921 og leverte strøm til 1957 da Vestoppland Kommunale Kraftselskap tok over området.

Kraftverksbygningen ligger ved Fjellselvi, ca 2 km ned for gården. Fjellselvi er den eneste store elva som renner gjennom det aktuelle området. Elvas kilder er Kippesjøen, Gravatjedn og flere småbekker, og den renner til slutt ut i Etna nede ved Bruflat.

Ei 200 meter lang håndgravd veit går østover fra Fjellselvi over Liafossen og fører vann fram til en utgravet dam. Herifra ble vannet ført i trerør ca. 200 meter ned til kraftverket nedenfor Liafossen ved Berget, med et fall på 80 meter. Kraftverket er intakt, men de tekniske installasjonene er ikke vedlikeholdt. På det meste var det 35 abonnenter i Breiekretsen som fikk strøm fra kraftverket.²⁵

Kraftstasjonen er oppført i tre, og står på en betonggrunnmur. Takkonstruksjonen er et sperretak, med slake halvvalmer. Taket er tekket med lokal, hogd hanskebak skifer, og ser i utgangspunktet intakt ut.

Bygningen har elementer av sveitserstil, mens takformen vitner om et nyere uttrykk. Det er enkle utskårne ornamentene på sperreendene, og enkel utsmykking rundt døra og de to vinduene. På taket er det en takrytter som strømledningene gikk ut fra og ut til husstandene i området rundt. Inne i selve bygningen er sluse, turbin, regulator, dynamo, kontrollpanel, reimer og lampe relativt intakte. I tillegg er 12 fabrikkproduserte trerør intakte. Disse utgjorde deler av rørledningen i tillegg til en del selvlagde rør, som førte vannet fra dammen og ned til kraftverket. De selvlagde trerørene er borte, men metallbåndene som holdt trerørene sammen er fortsatt der.

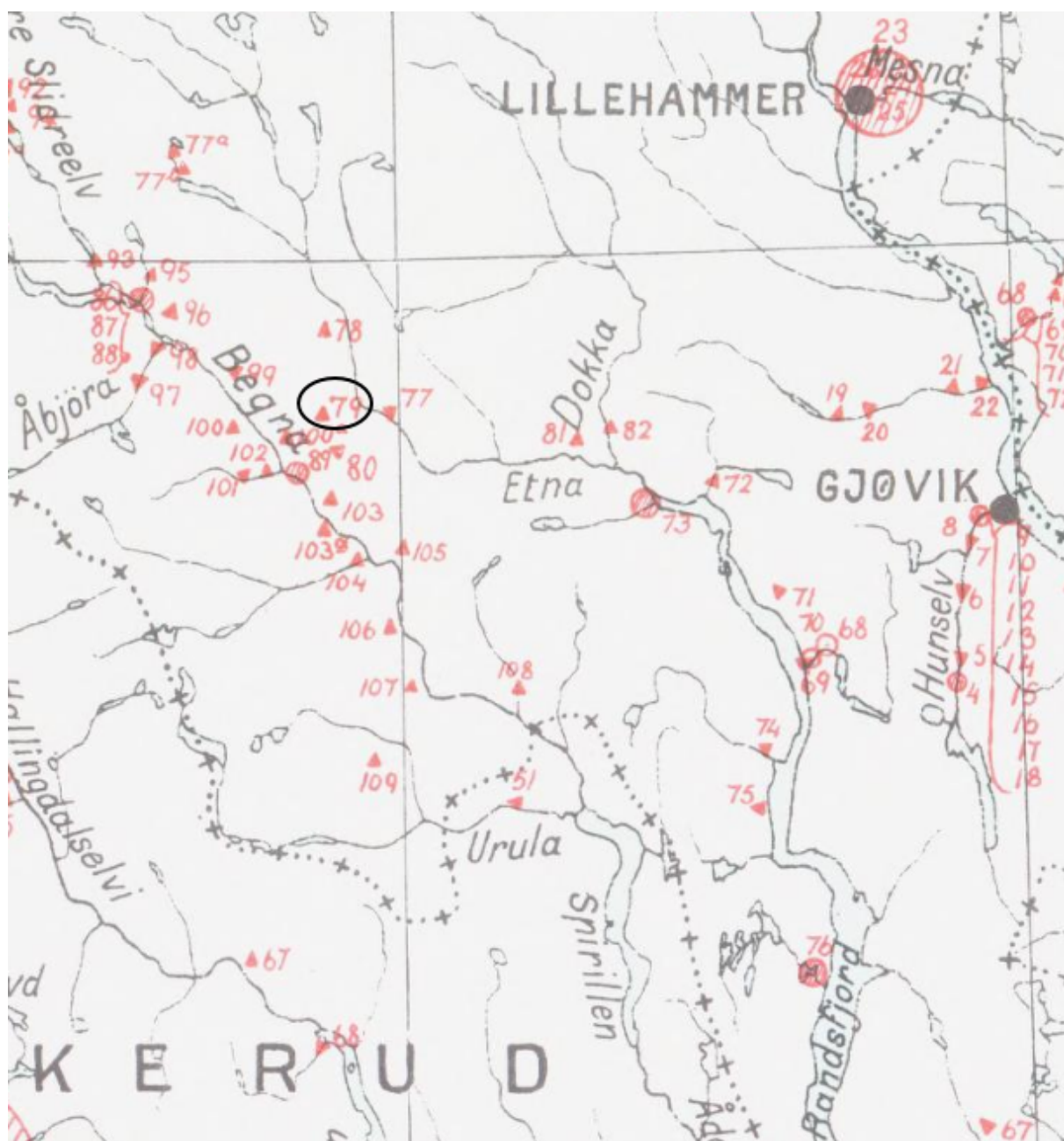
Dammen som ligger litt lengre oppe i lia har grodd igjen en del, men er fortsatt godt synlig. Rester av demningsmuren står fortsatt. Veita som fører vannet til dammen er nokså intakt og godt synlig på hele strekningen. Passasjen fra dammen og ned til kraftverket er ikke like enkel å følge, da den er igjengrodd. Det er igjen noen vardelignende fundamenter som understøttet trerørene.

Det tekniske utstyret i Breie elektrisitetsverk består av en 78 hestekrefters Pelton stråleturbin laget ved Gjøvik støperi, og en dynamo fra Norsk Elektrisk Brown Boveri i Oslo. Spenningen på verket var 230 volt.²⁶

²⁴ Etna – frå fjell til fjord. Etnedal historielag, naturvernlag. Aurdal. Torodd Lybeck. U.å. S. 101. Der er et foto av bygningen fra 1950 og et av dynamoen.

²⁵ Gard og bygd i Etnedal C s. 123.

²⁶ Ibid. I boka er det bilde av bygningen utvendig og dynamoen, fra kommunearkivet.

Breie gårds kraftanlegg er markert på kartet. Nr. 80 er Tonsåsen sanatorium og nr. 77 er Hellefoss. Nr. 78 er Røstø gård. Trekant angir vannkraftanlegg under 500 kilowatt. Sirkel med skravur viser i målestokk større vannkraftanlegg. Kartet er utklippt fra "Utbygd vannkraft i Norge" 1946.

Østre fasade. Foto: OFK, 2017

Sørlige fasade. Foto: OFK

Del av vestre fasade, og skifertak med takrytter. Foto: Dag Lindbråten, 2017

Nordre fasade, med veit og åpning for vanninntak. Foto: Dag Lindbråten, 2017

Utsnitt av sørlige fasade, med åpning for vannutkast.
Foto: Dag Lindbråten, 2017

Bygningen sett fra andre sida av elva; sørvestre hjørne. Foto: Dag Lindbråten, 2017

5. Tilstand

Tilstandsregistreringer er gjennomført i flere omganger blant annet i forbindelse med utbedring/istandsetting av bygningene. Tilskudd er også gitt i flere omganger til istandsetting av bygningene i løpet av tiden de har vært under fredingsprosess.

Alle bygningene på Breie hadde relativt store vedlikeholdsbehov da dagens eiere overtok i 2009/2013. Fra og med våren 2013 ble tunet på Breie rigget og tatt i bruk som praktisk læringsarena for etter- og videreutdanningskurs i teknisk bygningsvern og restaurering i regi av Høgskolen i Sør-Trøndelag (HiST) og Oppland fylkeskommune. Et omfattende sikrings- og restaureringsarbeid ble påbegynt med dedikerte håndverksstudenter som utøvere, under kyndig veiledning. Særlig gamlebygningen og stabburet ble grundig gjennomgått og oppmålt som grunnlag for planlegging av videre tiltak. Sammenraste fundamenter på Gamlebygningen ble satt i stand og de første utskiftninger av råteskadet tømmer i laftekonstruksjonen ble foretatt. Samtidig ble stabburet jekket til rett nivå og fundamentpunkter skiftet eller stabilisert. Tømmer i rett dimensjon og kvalitet til det videre arbeid ble plukket ut og avvirket fra gårdens egen skog. Utvalgte stokker ble skjært på sagstilling til nye kledningsbord på stabburet der de gamle var tæret ned. Gulbygningen ble kartlagt med hovedfokus på radonproblematikk og varmetap/ energiøkonomisering.

Enkelte av tiltakene på Gamlebygningen er senere ferdigstilt mens prosessen med utskifting av råteskadet virke i konstruksjonen er fortsatt i andre deler av bygningen. Glassverandaen er langt på veg ferdig restaurert, inkludert kitting av samtlige vindusfelt.

Istandsettingsarbeidene på stabburet ble ferdigstilt vinteren 2018-19. Utedoen ble også ferdig istandsatt i løpet av 2019. I Gulbygningen er det gjennomført tiltak for å senke radonverdiene, samt utprøvende etterisoleringstiltak i utsatte soner.

Arbeider på gamlebygningen som fortsatt gjenstår er omlegging av skifertaket, restaurering av vinduer, stabilisering av innvendig kjellermur, istandsetting av ildsteder samt innvendige arbeider. Tiltakene på gammelbygningen er utført slik at en kan ta bygningen i bruk selv om mange tiltak gjenstår.

I og med at Gulbygningen er familiens bolighus, planlegges det ytterligere tiltak for å forbedre dens egenskaper i forhold til trekk og varmetap.

Det er til nå ikke utført istandsettingstiltak på låven, gårdssaga og kraftverket. Låvebygningen vurderes til å være i relativt god teknisk stand, men det er behov for drenering av fuktig grunn og etablering av takrenner. Gårdssaga har kun behov for ettersyn og utbedring av fundamentpunkter. På kraftverket er skadeomfanget så stort at det vil være behov for betydelige tiltak, og da etter en helhetlig og langsiktig fremdriftsplan.

Overordnet tilstandsgrad for hver av bygningene, per 20.12.2019

- Gulbygningen: TG 2
- Gamlebygningen: TG 3
- Låve: TG 2
- Stabbur: TG 2
- Utedo: TG 1
- Gårdssag: TG 2
- Kraftverk: TG 3